

УДК 94(470+571)"1900/1906"

Священко Зінаїда Василівна, доктор історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії та правознавства Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини zinaidasvyachenko09@rambler.ru

АГРАРНЕ ПИТАННЯ В ПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ С.Ю. ВІТТЕ: СУЧАСНА РОСІЙСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Проаналізовані погляди сучасних російських істориків на аграрну політику С.Вітте. Зроблено висновок про те, що у межах сучасної російської аграрної історіографії рельєфно виокремився такий напрям, як віттелогія, про що свідчить значна кількість наукової продукції, об'єктом висвітлення у якій є постать, погляди та діяльність С. Вітте.

Зазначено, що водночас науковцями не ставилося за мету дослідити аграрну політику С. Вітте як цілісний процес осмислення ним сутності аграрного питання та шляхів його вирішення, напрацювання основних положень проурядової аграрної політики, яку було реалізовано за прем'єрства П. Столипіна. Окремі погляди С. Вітте на сутність і шляхи вирішення аграрного питання у Російській імперії на початку ХХ ст. заслуговують на переосмислення, додаткове вивчення, оскільки і до цих пір мають місце неточності та упушення в їх інтерпретації.

Ключові слова: *С. Вітте, віттелогія, аграрна політика, історіографія, сучасні російські історики.*

Потреба у науково-історичному підґрунті запланованих керівництвом Російської Федерації у 1990-х роках аграрних реформ, нові можливості у розвитку російської історичної науки активізували вивчення російськими фахівцями історії Росії початку ХХ ст. Насамперед їхню увагу привертала події, постаті, безпосередньо причетні до державного керівництва, проведення реформ. У такий спосіб на авансцену історії були повернуті імена С. Вітте, П. Столипіна, В. Коковцова та багатьох інших непересічних державних діячів останніх десятиліть існування імперії Романових. Зміна методологічної парадигми, формування державницької ідеології зумовили переосмислення історії Росії загалом та початку ХХ ст. зокрема.

Мета даної роботи полягає в систематизованому аналізі аграрної політики С.Вітте в баченнях сучасних російських науковців. Основним джерелом даного дослідження послужили праці російських істориків кінця ХХ – початку ХХІ ст.

1990-і роки у російській історіографії позначені появою ряду фундаментальних публікацій та монографій із історії Росії початку ХХ ст., у яких певною мірою відображено питання, що співзвучні з нашою темою дослідження. Насамперед це творчий доробок Б. Ананьїча та Р. Ганеліна [1; 2; 3], Л. Абалкіна [4], А. Боханова [5], О. Вронського [6], В. Дякіна [7; 8; 9; 10], Г. Миронова [11] та інших авторів.

У публікаціях Б. Ананьїча та Р. Ганеліна на основі широкої джерельної бази, абстрагування від марксистсько-ленінської парадигми розуміння історичних явищ і процесів розкрито становлення світоглядних орієнтирів С. Вітте, його просування кар'єрними сходами, відносини з царем, царедворцями, ставлення до нього преси, проаналізовано віттевську економічну модель тощо. Не оминули автори своєю увагою і аграрної складової у поглядах та діяльності С. Вітте. Ними представлено авторське бачення розуміння С. Вітте сутності аграрного питання, його заходи з відкриття Особливої наради з проблем сільськогосподарської промисловості Міністерства фінансів тощо. На схвалення заслуговує об'єктивне відтворення Б. Ананьїчем та Р. Ганелїним еволюції поглядів С. Вітте на аграрне питання. Вони справедливо зауважили на об'єктивних та суб'єктивних факторах трансформації віттевського розуміння общини [2, с. 39].

Узагальнено ними проаналізовано діяльність Особливої наради з потреб сільськогосподарської промисловості Міністерства фінансів, яку очолював С.Вітте, причини її закриття, зміст записки С. Вітте із селянського питання від 1904 р. [2, с. 2-45].

У монографії Б. Ананьїча та Р. Ганеліна відображено історичні обставини, за яких діяв С. Вітте. Особливу увагу звернено на міжособистісні стосунки С. Вітте з Миколою ІІ, Д. Сипягїним, В. Плеве, І. Горемикїним, К. Победоносцевим та іншими високопосадовцями. Детальніше, ніж у

публікаціях, розкрито діяльність Особливої наради з потреб сільськогосподарської промисловості Міністерства фінансів.

В узагальнюючій статті академіка Л. Абалкіна проаналізовано економічні погляди та державну діяльність С. Вітте. Значне місце у публікації відведено основним віхам життя та історичним обставинам діяльності, гносеологічним та соціально-політичним основам поглядів С. Вітте, проведенню ним грошової реформи 1895 – 1897 років, заходам Сергія Юлійовича з розвитку суспільних продуктивних сил країни, впливу графа на формування російської економічної думки тощо. Автору вдалося загалом об'єктивно відтворити багатогранну фігуру державного діяча на тлі епохи.

Схвалення заслуговують міркування дослідника з приводу того, що С. Вітте мав власний план виходу країни з суспільно-політичної кризи початку ХХ ст. Він полягав у створенні єдиної та твердої державної влади на чолі з Радою міністрів, наділеною необмеженими повноваженнями [4, с. 7]. Розроблена віттевським кабінетом програма аграрної модернізації країни корелювалася з цією стратегічною метою порятунку російської державності за умов суспільно-політичних потрясінь 1905 – 1907 рр. [4, с. 18].

Критикою на адресу С. Вітте та його програми аграрної модернізації країни позначена робота А. Боханова. Досліджуючи віттевську економічну модель, автор слабким її місцем вважав аграрне питання. Запропоновані Особливою нарадою з потреб сільськогосподарської промисловості Міністерства фінансів заходи, спрямовані на подолання аграрної проблеми, дослідник вважав малоефективними, а загалом прем'єрство С. Вітте він вважав невдалим [5, с. 235, 237, 258]. З такими міркуваннями дослідника не можна повністю погодитися. З його поля зору випали такі моменти, як еволюція поглядів С. Вітте на сутність та шляхи вирішення аграрного питання, ним не взято до уваги той факт, що фактичне втілення програми аграрної модернізації країни, розробленої віттевським кабінетом, відбулося за прем'єрства П. Столипіна. Якщо прем'єрство і було невдалим, то лише для Сергія Юлійовича, прогресивність поглядів якого підтверджували селянські накази, однак до яких

не прислухалася правляча династія. У цьому контексті рацію має Ю. Соловйов [12, с. 103], який звернув увагу на те, що для С. Вітте проблема полягала у тому, що його погляди на майбутнє імперії, аграрного сектора економіки були радикальніші, ніж погляди його сучасників. За це він, власне, і поплатився посадою Прем'єра.

Селянство і влада у 1900 – 1923 роках – предмет наукової уваги О. Вронського. З'ясовуючи динаміку взаємин та кроки властей з подолання аграрної проблеми, Історик небезпідставно зауважує, що соціальний переворот у Російській імперії на початку ХХ ст. могла упередити „глибока аграрна реформа, пріоритети якої були чітко визначені ще С. Вітте і зафіксовані у документах «Высочайше утвержденного Особого совещания о нуждах сельскохозяйственной промышленности» [6, с. 15].

Наукові напрацювання В. Дякіна стосуються соціально-економічних аспектів історії Російської імперії 1890-х – 1914 років. Він одним із перших у сучасній російській історіографії запропонував переглянути усталені у радянській історичній науці погляди на діяльність С. Вітте на чолі Міністерства фінансів. Дослідник спростував поширену тезу стосовно того, що форсована індустріалізація, ініційована Міністром фінансів, стала головною причиною занепаду сільського господарства країни. Він показав, що причина кризи полягала у тому, що феодальні пережитки на селі, політика консервації селянства як опори самодержавства, гальмували капіталізацію аграрного сектора економіки.

По-іншому В. Дякін запропонував розуміти і відмову С. Вітте фінансувати сільське господарство. Він правильно розмірковує, що Міністр фінансів за умов проведення грошової реформи у країні об'єктивно не міг зробити значні капіталовкладення у сільське господарство. Також не викликає сумнівів теза цього автора про початок трансформації віттевських поглядів на аграрне питання у 1891 – 1894 рр.

Водночас лише частково можна погодитися з твердженням історика стосовно того, що «позиція Міністерства фінансів не створила передумов

розвитку сільського господарства за умов, коли його криза поглиблювала соціальні протиріччя на селі, що зумовило масові виступи селян під час революції 1905 – 1907 рр.» [10, с. 208]. Не знімаючи відповідальності з Міністерства фінансів, зауважимо, що В. Дякін не бере до уваги всю сукупність факторів, що зумовили і кризу сільського господарства, і революційні виступи селян. Також він ігнорує те, що упродовж 1902 – 1905 рр. Особлива нарада з потреб сільськогосподарської промисловості Міністерства фінансів напрацювала конкретні пропозиції, спрямовані на подолання аграрної кризи. Затримка їхньої реалізації – інше питання. На нашу думку, на нього правильно відповіли Б. Ананьїч та Р. Ганелін, коли аналізували реформаторство та кризу влади в Росії у 1905 та 1917 рр.

Загальна тенденція російських істориків до створення панорамних картин життєдіяльності державних діячів, започаткована у 1990-х роках, властива і науковому доробку Г. Миронова. У ньому йдеться про «перебудову» графа С. Вітте, наведено біографічні дані, розкрито етапи його становлення як державного діяча. Особливу увагу дослідником приділено висвітленню взаємин С. Вітте та Миколи II. Непорозуміння, що мали місце між цими людьми, історик пояснює характером імператора. Він справедливо зауважує, що воля імператора часто набувала форми впертості. Одним із виявів такої впертості було неприйняття Миколою II аграрної реформи, розробленої спочатку С. Вітте, а згодом П. Столипіним. І Особливу нараду з потреб сільськогосподарської промисловості цар закрив, керуючись впертістю, а не об'єктивною недоцільністю її існування [11, с. 151-152]. Характерною ознакою праці Г. Миронова є надмірна, на нашу думку, ідеалізація графа, гіперболізація його позитивних рис.

На початку XXI ст. не зменшилося, а навпаки посилилося вивчення російськими дослідниками аграрної історії. На сторінках фахових журналів і монографій презентували свої творчі наукові здобутки з історії Росії початку XX ст. А. Алексєєв [13], В. Беліхін [14], В. Лебедєв [15], С. Мартинов [16], М. Расков [17], та інші.

Доля реформатора в епоху катаклізмів – предмет наукового вивчення А. Алексєєва. На фоні історичних подій кінця XIX – початку XX ст. у Росії автором представлено історичний портрет С. Вітте. Основну увагу істориком звернено на особистісні характеристики державного діяча, на його взаємини з Олександром III та Миколою II. Розкрито розуміння графом сутності економічних проблем, що стояли перед Російською імперією, напрями його реформаторської діяльності. Науково значущою є теза, висловлена А. Алексєєвим стосовно того, що позиція С. Вітте, котрий прагнув вивести країну на шлях реформ, дисонувала з жорстким протистоянням властей та суспільства. Йому не довіряли ні ліберали, ні реакціонери. Правильним також є судження історика з приводу того, що ніхто не зробив більше за графа у Росії для наближення епохи політичних та громадянських свобод [13, с. 67, 73].

В. Беліхін, вивчаючи реформування поземельних відносин у Росії у XIX – XX ст., оглядово звернувся до розкриття сутності змісту віттевської програми аграрної модернізації країни. Ним з'ясовано обставини створення та час існування Особливої наради з потреб сільськогосподарської промисловості Міністерства фінансів, чисельність місцевих комітетів, зміст записки С. Вітте з селянської справи.

У публікації В. Лебедева детально проаналізовано ініціативи С. Вітте зі створення Особливої наради з потреб сільськогосподарської промисловості Міністерства фінансів, місцевих комітетів, чисельний склад, завдання роботи місцевих комітетів, перепони, що чинила влада місцевим комітетам тощо.

Не викликають заперечень думки історика з приводу того, що гострота аграрного питання в імперії на початку XX ст. посилювалася низьким правовим статусом селян. Справді, общинні порядки сковували особисту селянську ініціативу. Поняття звичаєвого права про власність, винагороду за працю суперечили нормам цивільного права [15, с. 59]. Позитивним є і те, що автор, на відміну від радянських колег, не вбачає в комітетах установ, що представляли вузькокласові інтереси великих поміщиків. Навпаки В. Лебедев наголошує на

тому, що умови роботи в місцевих комітетах були демократичніші ніж в інших дорадчих органах [15, с. 60].

Водночас складно погодитися з В. Лебедевим у тому, що для С. Вітте, коли він створював Особливу нараду, важливим було не лише з'ясувати думку широких верств суспільства стосовно аграрного питання, а й усунути закиди на адресу уряду про те, що він ігнорує аграрне питання [15, с. 67]. Як засвідчує проведений нами аналіз тогочасних подій, для Міністра фінансів було важливим, по-перше, щоб ініціатива у справі аграрної реформи виходила від Міністерства фінансів, а не Міністерства внутрішніх справ; по-друге, володіти реальною інформацією з місць про сутність аграрної проблеми, оскільки попередні державні комісії не змогли цього подати. Розпочинати зміни на селі не володіючи об'єктивними даними було неприпустимо; по-третє, організовуючи діяльність Особливої наради, С. Вітте не очолював уряд. До прем'єрства С. Вітте уряд у вертикалі влади Російської імперії був наділений номінальними повноваженнями.

Також немає достатньо підстав однозначно стати на бік автора, коли він пише про те, що С. Вітте проігнорував питання фінансування аграрної реформи. Перебуваючи на чолі Міністерства фінансів, – зауважує історик, – граф не вважав за доцільне фінансувати сільське господарство, вважаючи, що під час проведення правових реформ всі проблеми села буде вирішено [15, с. 67]. По-перше, С. Вітте не обмежував аграрну реформу лише покращенням правового статусу селян. Про це переконливо говорить зміст аграрної програми віттевського кабінету. По-друге, станом на 1905 р. фінансова система імперії була на межі банкрутства. Лише завдяки зовнішнім займам, насамперед французьким, катастрофу вдалося відвернути. Відразу після отримання позики Микола II підписав С. Вітте відставку.

У монографії С. Мартинов, вивчаючи віттевську програму модернізації країни загалом та аграрного сектора економіки країни зокрема, стверджує, що аграрна реформа С. Вітте – поміркована програма довготривалого мирного розвитку. Він доводить, що її реалізація зберегла б стану окремішність селян.

Надільні землі були б вилучені з ринкового обігу. Зіставляючи погляди С. Вітте та П. Столипіна на аграрне питання, історик вважає, що вони були схожі. Відмінність полягала у тому, що для С. Вітте головним було надати селянству права, а у подальшому стихійний процес завершить свою справу. Натомість П. Столипін вважав, що ініціатором реформ має бути влада і весь процес вона має контролювати. На думку, історика аграрна політика – «ахіллесова п'ята» системи С. Вітте. Незважаючи на успіхи в індустріалізації країни, провал у спробах модернізувати сільське господарство нічим не було компенсовано [16, с. 123].

Навряд чи з такими судженнями можна повністю погодитися. На нашу думку, реалізація віттевської програми аграрної модернізації навпаки призвела б до інтеграції селянства у тогочасний загальноросійський імперський соціальний простір, нівелювала правову та станову окремішність, перетворила б селян на повноправних суб'єктів господарської діяльності, а землю – в об'єкт купівлі продажу, у товар. У такий спосіб відбулася б капіталізація сільського господарства Російської імперії на початку ХХ ст. Принаймні, таким був зміст віттевської аграрної реформи.

Як і Л. Абалкін, М. Расков із позиції історії економічних учень розкрив контури політико-економічної системи С. Вітте. Зокрема, ним проаналізовано погляди графа на сутність соціально-економічної системи, соціально-економічний лад, економічну систему, національне та світове господарство. У контексті обраної нами для вивчення теми привертає увагу характеристика М. Расковим розуміння Сергієм Юлійовичем соціально-економічного ладу та економічної системи. Дослідник правильно зауважує, що для С. Вітте найбільшу цінність становила вільна особистість. Свобода особистості не може існувати без системи прав, що створюється і охороняється державою. Державна влада втрачає сенс, якщо вона не забезпечує особисті свободи. Справді, уважний аналіз поглядів С. Вітте на аграрну проблему переконує, що він прагнув перетворити селян на повноцінну персону, усунувши їхню станову обмеженість, долучивши їх до норм цивільно-правових відносин, яким

підпорядковувалися й інші верстви тогочасного російського імперського соціуму.

Не менш цікавими є судження М. Раскова і стосовно того, що у центрі економічної системи С. Вітте – індивідуальна власність. Особистість не може почувати себе вільною без власності. Саме тому віттевська програма модернізації країни передбачала наділення селян індивідуальною власністю на землю. Вважаємо, що цими та іншими міркуваннями, висловленими у статті, вчений спростував необґрунтовані закиди на адресу С. Вітте у тому, що він захищав самодержавство. Насамперед він дбав про державу, про інтереси її населення.

Упродовж 1990-х – 2000-х років російська історіографія поповнилася і дисертаціями, в яких тією чи іншою мірою, дотично чи опосередковано, висвітлено питання, співзвучні з темою нашого наукового пошуку. Насамперед йдеться про роботи С. Беспалова [18], В. Дягилева [19], О. Колонтаєвої [20], М. Родікова [21] та інших.

Ідейні основи проектів альтернативної економічної модернізації Росії наприкінці XIX – на початку XX ст. в оцінках уряду та ліберальної опозиції стали предметом наукового інтересу С. Беспалова. Водночас лише опосередковано, у контексті обраної ним для вивчення теми, дослідник розкрив погляди С. Вітте на сутність та шляхи вирішення аграрного питання у Російській імперії.

Аграрне питання у Росії на початку XX ст., можливості еволюційного та революційного вирішення аграрних проблем, діяльність уряду та політичних партій з упередження кризи у сільському господарстві – ці та інші сюжети вивчено В. Дягилевим. Зважаючи на нашу тему дослідження, інтерес становить перший розділ роботи, в якому автор зробив спробу розкрити альтернативи у вирішенні аграрного питання у Росії напередодні та під час революції 1905 – 1907 років, а також аналізує погляди С. Вітте на аграрне питання та шляхи його вирішення.

Не викликає заперечень теза дослідника стосовно того, що драма С. Вітте полягала не у вузькості його економічної програми, а у тому, що він на перше місце ставив політичні цілі, підпорядковуючи їм економічні зміни, що робило його революційнішим за партію кадетів. Також ми погоджуємося з думками вченого про те, що С. Вітте досяг значних успіхів у знищенні станового гноблення селянства. Вперше ним було проведено політику, спрямовану на зрівняння селян у правах з іншими верствами тогочасного російського імперського соціуму [19, с. 43, 50, 54].

Відзначаючи належний фаховий рівень дисертації, зауважимо, що у роботі трапляються прикрі неточності, суперечності, мають місце дискусійні моменти. Наприклад, В. Дягилев зазначає, що у 1903 р., після відставки з посади Міністра фінансів, С. Вітте очолив Кабінет міністрів і у цей час у нього формується особлива думка про реформування аграрного сектора економіки. Окрім того, на його переконання, остаточний перегляд поглядів на общину у графа відбувся під час Першої російської революції [19, с. 46, 48]. Насправді, С. Вітте очолив Комітет міністрів – орган не наділений жодними владними повноваженнями. По-друге, трансформація аграрної складової поглядів С. Вітте відбулася значно раніше – у 1897 – 1898 роках.

Також автор, критикуючи виступ С. Вітте у Комітеті міністрів 26 листопада 1903 р., припускається неточностей. Він пише, що граф висловився проти обговорення у губерніях питання доцільності існування общини, хоча «незадовго перед цим» був її прихильником. Так от «незадовго перед цим» – у 1893 р., тобто за десять років до цього. Тоді дійсно С. Вітте позиціонував себе прихильником общини, як людина, до вподоби якої були слов'янофільські погляди.

Не витримують критики й інші положення роботи В. Дягилева. Зокрема, історик пише: «У свідомості Вітте вирішення земельного питання залишалося незрозумілим. Про це свідчать різні запропоновані ним рішення, часто суперечливі, від відчуження до виходу з общини як засобу проти відчуження». На цій же сторінці, у наступному абзаці, дисертант занотовує протилежне: «...

уряд Вітте зробив окремі конкретні кроки з вирішення аграрного питання». Сумнівним видається судження В. Дягилева стосовно того, що віттевський кабінет не підготував жодних документів для розгляду їх Державною Думою [19, с. 51, 53].

Економічна політика С. Вітте, спрямована на прискорену промислову модернізацію Росії та вплив цієї політики на капіталістичну еволюцію аграрного сектора економіки, урядова аграрна політика у пореформений період і роль у її формуванні С. Вітте – об'єкт наукового вивчення О. Колонтаєвої. Фактично у центрі наукової уваги перебуває постать Сергія Юлійовича, його енергійна державницька діяльність з модернізації економіки Російської імперії упродовж 1892 – 1906 років. Дисертанткою ретельно проаналізовано формування економічної політики С. Вітте, спрямованої на модернізацію країни та місце аграрного сектора економіки у цьому процесі; розглянуто спроби віттевського аграрного реформування наприкінці XIX ст. та причини невдач; розкрито еволюцію поглядів графа на общину; виявлено основні напрями реформування традиційного державного аграрного курсу, запропоновані С. Вітте під час роботи Особливої наради з потреб сільськогосподарської промисловості Міністерства фінансів; висвітлено радикалізацію поглядів Сергія Юлійовича під час революційних потрясінь 1905 – 1907 років. Все це не може не викликати схвалення, оскільки значно розширило і доповнило знання з історії Російської імперії початку XX ст. Робота стала вагомим внеском у розвиток сучасної російської віттелогії.

М. Родіков своє дослідження присвятив аналізу теоретико-методологічних підходів представників різних політичних напрямів щодо шляхів розвитку та перспектив села, співвідношення задекларованих реформаторських завдань державної аграрної політики та результатів її реалізації під час аграрно-соціальних реформ і перетворень.

Нашу увагу привернули сюжети, що стосуються аналізу поглядів С. Вітте та П. Столипіна на аграрне питання та шляхи його розвитку. Окремі положення, запропоновані істориком, становлять науковий інтерес. Зокрема,

нам імпонує твердження дослідника про те, що складна і багатогранна натура відомого державного діяча (С. Вітте – автор) не піддається спрощеній оцінці [21, с. 81].

Водночас цілий ряд неточностей, що мають місце у дисертації, певною мірою позначаються на її загалом високому фаховому рівні. Наприклад, М. Родіков чомусь початок прем'єрства С. Вітте датує 1903 р. Також він вважає, що за час діяльності Особливої наради з потреб сільськогосподарської промисловості Міністерства фінансів (у дисертації автор її назвав комісією) до весни 1905 р. до парламенту було направлено ряд законопроектів. Як відомо, Маніфест Миколи II про створення Державної Думи було оголошено 6 серпня 1905 р. Особлива нарада з потреб сільськогосподарської промисловості Міністерства фінансів припинила функціонувати, відповідно до Указу імператора, 30 березня 1905 р. Отже, спостерігаємо неузгодженість суджень автора.

Узагальнюючи стан наукового вивчення питань, дотичних до теми нашого наукового пошуку, сучасною російською історіографією констатуємо, що у межах сучасної російської аграрної історіографії рельєфно виокремився такий напрям, як віттелогія. Про що свідчить значна кількість наукової продукції, об'єктом висвітлення у якій є постать, погляди та діяльність С. Вітте. У такий спосіб російські науковці заповнили «білу пляму» вітчизняної історії, вивівши із забуття багатогранну особистість Сергія Юлійовича.

Водночас є достатньо підстав говорити і про те, що, попри очевидні досягнення у вивченні аграрного питання в політичній діяльності С. Вітте, з-поміж останніх домінують напрацювання, що більшою мірою стосуються його урядової діяльності. Науковцями не ставилося за мету дослідити аграрну політику С. Вітте як цілісний процес осмислення ним сутності аграрного питання та шляхів його вирішення, напрацювання основних положень проурядової аграрної політики, яку було реалізовано за прем'єрства П. Столипіна. Окремі погляди С. Вітте на сутність і шляхи вирішення аграрного питання у Російській імперії на початку XX ст. заслуговують на

переосмислення, додаткове вивчення, оскільки і до цих пір мають місце неточності та упущення в їх інтерпретації.

Список використаних джерел

1. Ананьич Б. Кризис власти в России. Реформы и революционный процесс. 1905 и 1917 годы / Б.Ананьич, Р. Ганелин // История СССР. – 1991. – № 2. – С. 96–106.
2. Ананьич Б. Сергей Юльевич Витте / Б.Ананьич, Р. Ганелин // Вопросы истории. – 1990. – № 8. – С. 32–52.
3. Ананьич Б. В. Сергей Юльевич Витте и его время / Б. В. Ананьич, Р.Ш. Ганелин; РАН. Ин-т рос. истории. Санк-Петербург. фил. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2000. – 430 с., [6] л. ил. – Библиогр. в примеч. в конце гл.; Указ. имен: с. 422-428.
4. Абалкин Л. Экономические воззрения и государственная деятельность С.Ю. Витте / Л. Абалкин // Вопросы экономики. – 1999. – № 4. – С. 4–26.
5. Боханов А. Сергей Юльевич Витте / А. Боханов // Российские реформаторы, XIX – начала XX в. : [Сборник] / Отв. ред. А.П. Корелин; вступ. ст. А.Н. Сахарова. – Москва : Междунар. отношения, 1995. – 317 с. – С. 221 – 259.
6. Вронский О. Крестьянство и власть (1900 – 1923) / О. Вронский. – Тула: ТО ИРО, 1993. – 137 с.
7. Дякин В. Был ли шанс у Столыпина?: [О реформах государственного деятеля] / В. Дякин // Звезда. – 1990. – № 12. – С. 113–124.
8. Дякин В. Деньги для сельского хозяйства: Выбор пути экономического развития России 1892 – 1914 / В. Дякин // История СССР. – 1991. – № 3. – С. 64–82.
9. Дякин В.С. Деньги для сельского хозяйства. 1892 – 1914 гг.: (Аграрный кредит в экономической политике царизма). – СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. – 356 с.
10. Дякин В. Из истории сельскохозяйственной политики царизма в конце 19 – начале 20 в. / В. Дякин // Проблемы социально-экономической истории

России: К 100-летию со дня рождения Б.А. Романова. – СПб. : Наука, 1991. – С. 197–209.

11. Миронов Г. Государи и государевы люди: Портреты в контексте истории / Г. Миронов. – М. : Издательство «Март», 1999. – 256 с.
12. Соловьев Ю. Самодержавие, дворянство и проблема сближения с крестьянством в конце 19 – начале 20 в. / Ю. Соловьев // Реформы или революция? Россия 1861 – 1917. – М., 1994. – С. 100–111.
13. Алексеев А. Судьба реформатора в эпоху катаклизмов / А. Алексеев // Наука и жизнь. – 2007. – № 1. – С. 64–73.
14. Белихин В. Реформирование земельных отношений в России в XIX – XX вв. / В. Белихин. – М., 2000. – 320 с.
15. Лебедев В. Местные комитеты Особого совещания о нуждах сельскохозяйственной промышленности (1902 – 1904гг.) / В. Лебедев // Отечественная история. – 2001. – № 5. – С. 58–69.
16. Мартынов С. Государство и экономика: система С.Ю. Витте / С. Мартынов. – СПб. : Наука, 2002. – 405 с.
17. Расков Н.В. Контуры политико-экономической системы С.Ю. Витте [Электронный ресурс] / Н.В. Расков // Проблемы современной экономики. – № 1 – 2002. – Режим доступа: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=37>
18. Беспалов С. Проблемы экономической модернизации России конца XIX – начала XX века в оценках правительства и либеральной оппозиции. – Дисс... канд. ист. н. / С. Беспалов. – Самара, 2000. – 239 с.
19. Дягилев В. Альтернативы решения аграрного вопроса в России (На материалах государственных органов и политических партий начала XX века). – Дисс... канд. ист. н. / В. Дягилев. – М., 1994. – 185 с.
20. Колонтаева А. В. С. Ю. Витте и аграрный вопрос в России (1892 – 1906 гг.): Автореф. дис. ... канд. ист. Наук : 07.00.02 / А. В. Колонтаева. – Ростов-на-Дону : Рост. гос. ун-т, 1998. – 27 с.

21. Родиков М. Российская деревня: дискуссии о путях развития и уроки аграрных реформ (конец XIX – 20-е гг. XX в.). – Дисс... канд. ист. н. / М. Родиков. – М., 1996. – 205 с.
1. Ана́нч В. Kryzys vlasty v Rossyy. Reformy y revoliucyonnyj process. 1905 y 1917 hodы / В. Ана́нч, R. Hanelyn // Ystorýa SSSR. – 1991. – № 2. – S. 96–106.
 2. Ана́нч В. Serhej Júlevyč Vytte / В. Ана́нч, R. Hanelyn // Voprosы ystoryy. – 1990. – № 8. – S. 32–52.
 3. Ана́нч В. V. Serhej Júlevyč Vytte y eho vremia / В. V. Ана́нч, R.Š. Hanelyn; RAN. Yn-t ros. ystoryy. Sank-Peterburh. fyl. – SPb.: Dmytrý Bulanyn, 2000. – 430 s., [6] l. yl. – Byblyohr. v prymeč. v konce hl.; Ukaz. ymen: s. 422-428.
 4. Abalkyn L. Эkonomyčeskye vozzrenýa y hosudarstvennaja dejatel'nost' S.Ju. Vytte / L. Abalkyn // Voprosы эkonomyky. – 1999. – № 4. – S. 4–26.
 5. Bochanov A. Serhej Júlevyč Vytte / A. Bochanov // Rossýskye reformatory, XIX – načala XX v. : [Sbornyk] / Otv. red. A.P. Korelyn; vstup. st. A.N. Sacharova. – Moskva : Meždunar. otnošenýa, 1995. – 317 s. – S. 221 – 259.
 6. Vronský O. Krest'janstvo y vlast' (1900 – 1923) / O. Vronský. – Tula: TO YRO, 1993. – 137 s.
 7. Diakyn V. Был ly šans u Stolыпына?: [O reformach hosudarstvennoho dejatel'ia] / V. Diakyn // Zvezda. – 1990. – № 12. – S. 113–124.
 8. Diakyn V. Deńhy dlia sełskoho choziajstva: Vybor puty эkonomyčeskoho razvytýa Rossyy 1892 – 1914 / V. Diakyn // Ystorýa SSSR. – 1991. – № 3. – S. 64–82.
 9. Diakyn V.S. Deńhy dlia sełskoho choziajstva. 1892 – 1914 hh.: (Ahrarnyj kredyt v эkonomyčeskoj polytyke caryzma). – SPb.: Yzdatel'stvo S.-Peterburhskoho unyversyteta, 1997. – 356 s.
 10. Diakyn V. Yz ystoryy sełskochoziajstvennoj polytyky caryzma v konce 19 – načale 20 v. / V. Diakyn // Problemy socyałno-эkonomyčeskoj ystoryy Rossyy: K 100-letýu so dnia roždenýa B.A. Romanova. – SPb. : Nauka, 1991. – S. 197–209.

11. Myronov H. Hosudary y hosudarevny liudy: Portrety v kontekste ystorry / H. Myronov. – M. : Yzdatel'stvo «Mart», 1999. – 256 s.
12. Solov'ev Ju. Samoderžavye, dvorianstvo y problema sblyžen'ya s krest'janstvom v konce 19 – načale 20 v. / Ju. Solov'ev // Reformy yly revoliuc'ya? Ross'ya 1861 – 1917. – M., 1994. – S. 100–111.
13. Alekseev A. Sud'ba reformatora v epochu kataklyzmov / A. Alekseev // Nauka y žyzn'. – 2007. – № 1. – S. 64–73.
14. Belychyn V. Reformyrovanye zemel'nykh otnošen'iy v Rossyy v ChIch – ChCh vv. / V. Belychyn. – M., 2000. – 320 s.
15. Lebedev V. Mestnyye komytety Osoboho soveščan'ya o nuždach sel'skochoz'iajstvennoj promyšlennosti (1902 – 1904hh.) / V. Lebedev // Otečestvennaja ystoriya. – 2001. – № 5. – S. 58–69.
16. Martynov S. Hosudarstvo y ekonomyka: systema S.Ju. Vytte / S. Martynov. – SPb. : Nauka, 2002. – 405 s.
17. Raskov N.V. Kontury polytyko-ekonomyčeskoj systemy S.Ju. Vytte [Elektronnyj resurs] / N.V. Raskov // Problemy sovremennoj ekonomyky. – № 1 – 2002. – Režym dostupu: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=37>
18. Bepalov S. Problemy ekonomyčeskoj modernyzacyu Rossyy konca ChIch – načala ChCh veka v ocenkach pravytel'stva y lyberal'noj oppozycyuy. – Dyss... kand. yst. n. / S. Bepalov. – Samara, 2000. – 239 s.
19. Diahylev V. Ałternatyvy rešen'ya ahrarnoho voprosa v Rossyy (Na mater'yalach hosudarstvennykh orhanov y polytyčeskykh part'iy načala ChCh veka). – Dyss... kand. yst. n. / V. Diahylev. – M., 1994. – 185 s.
20. Kolontaeva A. V. S. Ju. Vytte y ahrarnyj vopros v Rossyy (1892 – 1906 hh.): Avtoref. dys. ... kand. yst. Nauk : 07.00.02 / A. V. Kolontaeva. – Rostov-na-Donu : Rost. hos. un-t, 1998. – 27 s.
21. Rodykov M. Ross'yskaja derevnia: diskussyy o putiakh razvyt'ya y uroky ahrarnykh reform (konec ChIch – 20-e hh. ChCh v.). – Dyss... kand. yst. n. / M. Rodykov. – M., 1996. – 205 s.

Svyaschenko Z.V., Doctor of Historical Sciences, Associate Professor of World History and Jurisprudence, Uman State Pedagogical University Paul Tychiny (Ukraine, Uman),

zinaidasvyachenko09@rambler.ru

Agrarian question in politics S.Y. Witte: contemporary russian historiography of the problem

The views of contemporary Russian historians agricultural policy S.Vitte. It is concluded that within the modern Russian historiography agricultural relief vyokremyvsya such direction as vittelohiya, what does a significant amount of research output, the object of which is to highlight the figure, the views and activities S. Witte.

Indicated that while scientists are not raised for the purpose of agricultural policy investigate S. Witte as a holistic process of understanding its essence agrarian question and how to resolve it, working out the main provisions of the pro-government agricultural policy, which was implemented by the prime minister P. Stolypin. Some views S. Witte on the nature and ways of solving the agrarian question in the Russian Empire in the early twentieth century deserve reconsideration, further study, since so far there are errors and omissions in their interpretation.

Keywords: *S. Witte, vittelohiya, agricultural policy, historiography, modern historians.*

Священко З. В., доктор исторических наук, доцент кафедры всемирной истории и права Уманского государственного педагогического университета имени Павла Тычины (Украина, Умань), zinaidasvyachenko09@rambler.ru

Аграрный вопрос в политической деятельности С.Ю. Витте: современная российская историография проблемы

Проанализированы взгляды современных российских историков на аграрную политику С.Витте. Сделан вывод о том, что в рамках современной российской аграрной историографии рельефно выделилось такое направление, как виттелогия, о чем свидетельствует значительное количество научной продукции, объектом освещения в которой является фигура, взгляды и деятельность С. Витте.

Указано, что одновременно учеными не ставилось целью исследовать аграрную политику С. Витте как целостный процесс осмысления им сущности аграрного вопроса и путей его решения, наработки основных положений проправительственной аграрной политики, которая была реализована за премьерства П. Столыпина. Отдельные взгляды С. Витте на сущность и пути решения аграрного вопроса в Российской империи в начале XX в. заслуживают переосмысления, дополнительного изучения, поскольку и до сих пор имеют место неточности и упущения в их интерпретации.

Ключевые слова: *С. Витте, виттелогия, аграрная политика, историография, современные российские историки.*